

БОГДАНЛЕТКИЙ.

ЧИМ ЖИВА

УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРА?

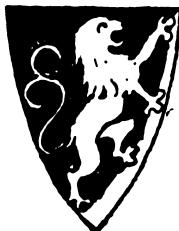

Друге спрощене видання. ВЕЦЛЯР
1915.

ЧИМ ЖИВА
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

написав

БОГДАН ЛЕНКІЙ.

ДРУГЕ, СПРАВЛЕНЕ ВИДАННЯ.

ВЕЦЛЯР 1918.

— Із друкарні —
Шарфого у Вецлярі.

Камень, егоже небрегоша
зыждущій, сей бысть во главу
угла.

Псал. С. XVII.

Звичайні наші думки, почування й бажання передаємо в розмовах, листах, бесідах і всіляких письмах звичайною, розговірною мовою. Але бувають такі хвилини, коли чоловік має сказати щось не буденное, таке, що не всякому на думку прийде, коли він хоче розкрити свою душу, відбути прилюдну сновідь; — тоді вже не вистарчає звичайний спосіб говорення; слова складаються якось інакше, съяточніше, назувають ся всілякі влучні та рідкі порівнання, бесіда набирає особливої сили, маює і съпіває, захоплює і пориває слухача. Так повстають літературні твори — поезії, оповідання, драми.

Е люди, що мають особливий дар знімати ся по-над буденню хвилю, що сильніші думають і чують, яких бесіда визначається величим богацтвом слів і зворотів та якоюсь надзвичайною гнучкісттю. Це поети. Поети пишуть віршом, або прозою, поеми або драми, з теперішнього життя, або з минувшини — все одно, щоб тільки розкривали перед нами незбагнуті тайни істновання, загадки людського життя, щоб з'ясовували важні життєві питання, щоб розпалювали в нас жадобу краси й добра, щоб побуджували нас до безнастанного поступу. Ворушили читача й не дати йому задубіти, все одно чи в горю, чи в надмірнім dobrі, — отсе їх завдання, а яким способом вони до тої великої цілі доходять — це вже їх річ. Нам до того не мішать ся. Коли поет зворушує нас до сліз, або побуджує до широго съміху, коли після його творів ми задумуємося і сумуємо, або здрігаємося і почуваемо в собі нові сили й нову охоту до праці й боротьби, так значить ся — він дійсно поет, він має право забрати слово й промовляти прилюдно, а тоді не годить ся йому перебивати ані здивими замітами, ні недотепними питаннями. Коли ж письменник не вміє нас зворушити, як

буя зворушує застоялій воздух, коли він нас лише бавить, як весельчак, або навчає, як учитель в школі, тоді — він або не розумієного діла, або не годен його як слід сповнити, — тому то їх шкода часу на читання його творів.

Письменники, що ходили до шкіл, читали всілякі книжки, обраzuвали ся — творять письменство; талановиті одиниці з люду, які навіть писати не вміють, творять словесність.

Кождий народ має перше словесність, а що його пізніші розвиває письменство. Письменники не повинні забувати про словесність свого народу, бо в ній знайдуть вони живо збережену, мов заворожену минувшість, живий відблиск народного съвітогляду, силу чуття і красу мови найширших верств народів.

Український народ має дуже давню, велику й богату словесність і неодин державний народ міг би йому позавидувати того великоцінного скарбу.

Колядки й щедрівки, гагілки й веснянки, весільні й похоронні съпіви лунають по нині-день від Карпат до Дону, мов якась велітенська, невміруща пісня, котру затягнув народ колись давно, перед тисяч літами, а котра не замовкла й до нині. Зайдіть до селянської хати ні: Підгірю в Різдвяний вечір, або на Маланкита вслухайте ся й вдумайтесь ся добре в це, що вам співатимуть колядники й щедрівники, а воскресне перед вами минувшість народу, мов якийсь великий і гарний, лише мракою обвіяній образ. Почуєте там про съвітове дерево і про газду за тисовим столом, про зелені вина й солодкі меди, про боброві шуби й шовкові шати, про Дунай і Чорне море, про те, як хоробрі хлопці-молодці пускають ся на срібних човнах до далекого пана, щоб заслужити собі гроши й славу, — чого-то ви не почуете від тих наших пісень ?!

Затямили вони давно минулі літа, коли наші предки господарювали на широких, богатих землях свободно й достатно і Бога уявляли собі не інакше, лише як найвищого господаря; затямили широкий розмах героїв, тяжкі зусилля, щоб оборонити рідну землю перед ворогом Азіатом, беззвинні бої козаків за віру й вітчину; — одним словом: усе, що пережив і перетерпів наш народ, затямила його пісня, та наша прегарна, довгопамятлива народня пісня.

А сядьте собі на Великдень під липою на сельськім цвинтарі та подивітесь ся, як дівчата гагілок виводять, як живим, ріжнобарвним хороводом відуть ся довкола деревляної церкви, як съпівають

„Воротаря“, „Жучка“, або „Зельмана“, подивіть ся і забудьте, що це 20 століття, а здаватиметься вам, що перед вами живим походом пересуваються давнину літа, коли молодь наша в святих гаях зустрічала весну, коли дівчата з зеленими вінками виходили вітати князя героя, коли життя було для них піснею, а пісня життям.

Так само богато давнини заворожено в наших родинних і звичаєвих піснях, в казках і легендах, навіть в сумних дівоцьких і жіночих думках. Всюди гомонить, съміється або сумує, тішилась, або плаче многотерпілива народня душа.

Богата й гарна наша словесність, одна з найкращих в світі!

Початок ІІ губить ся в доісторичній добі. Чимало з ІІ скарбів знищив невмолими час, чимало давніх творів уступило з місця перед новими; на сторошенні пні ялиці, або дуба виростала молода вільха або береза, як в якім пралісі в горах. Богато з нашого словесного богацтва пропало раз на все, а те що осталось, яку-ждалеку мандрівку перейшло від віщого Олега (помер коло 915 р.) й хороброго Романа (володів від 1199 — 1205) аж до наших сумовитих часів! Богато запаху втратили тії квітки з наших предвічних левад, неодна галузка на них зівяла, а роса геть висохла на вітрі та на спеці. Які-ж гарні мусії вони бути давно, коли ще нині чають нас своєю незбагнутою принадою!

Віс на нас від них подихом українського степу й шумом Середземного моря, таємною принадою святих лісів і ясністтю геленського неба, східним нахилом до мрій і старогрецьким коханням життя, — життя буйного, широкого, на волі!

На пограничу старогрецького й орієнタルного світу кохала ся наша народня пісня, на широких, буйних степах виростала й нічого спільногоЯ нема з снігами й болотами ціночи, з тамошньою хатньою задухою, з раболішними поклонами, з вічним трептінням перед родинною, світською й церковною власттю.

Українська словесність це незвичайно буйна, своєрідна ростина.

В девятім віці почало ся в нас ширити християнство. З християнством прийшла й література. Богато дечого, що понаписували Византійці й Болгари, принесено до нас в книжках, писаних чужою,

староболгарською мовою й глагольським та кириличним письмом. Увійшла до нас чужина під опікою князя і духовенства. Почала ся притаєна боротьба між словеснотю і письменством. Словесність величала давний, власний съвітогляд, — письменство несло нові завіти. В словесності съпівало ся про силу, красу й славу,— письменство голосило пісню милосердя й покори.

Два неподібні до себе съвіти. Бороли ся. Духовники виступали проти пісень, съпівів, казок називаючи їх дѣлом грішним і богопротивним та загрожуючи карами небесними. Пісня тікала в лісі та крила ся під стріхи. З княжих і боярських дворів прогнано її скоро. Письменство побідило. Запанувала нова віра, новий християнський съвітогляд. Люди забули про давніх богів, їх імена стали звуками без змісту. Словесність втратила значіння релігійне, але, що в ній було гарного, обвіяного поезією, ожемчуженого мріями, освяченого тugoю, це лишило ся й на дальнє. Перетрівало воно аж до наших часів; недаром же й зовуть поезію невмірущою. І на тій-то старій народній основі виростало й виростас до нині що найгарніше квіття нашої літератури.

Але зразу, як сказано, здавало ся, що нове письменство може розвинути ся тільки на гробі давньої словесності. І письменники, переважно духовні, поборювали її завзято. На місце давніх колядок і гагілок прийшли церковні пісні, місце поем про героїв заняли життя съвятих, давні казки про шкляні гори та стоголові змії усунулися на бік перед наївними викладами астрономії та географії. Щоб сивоголові батьки й діди не оповідали своїм синам і внукам мов яку казку про геройчні подвиги лицарів-велітнів і князів-господарів, почали монахи списувати хроніки, звертаючи в них більше уваги на поширення християнської кротості й милосердя чим на розбудження уяви й геройчний підйом духа.

Що було цікавішого й легко зрозумілого в тодішній Візантії й Болгарії, принесено до нас, а тут цей крам переписувано, продовжувано й перероблювано. Від богослужебних книжок, аж до збірки законів („Правда руська“) — це, як на тодішні часи, не аби що! І про історію (Хронограф) і про те, як творив ся съвіт, (Шестицнев) як виглядає земля, як живуть люди (Косма Індокоплав) і як бажали би вони жити, про все прібували писати тодішні книжки.

Деякі з них, як ось життя съвятих, народ наш любить читати до-нині. Так само залюбки слухає оповідань із рідньої давнини.

Особливо поширені були колись „Ізборники“, всілякі „Матиці“, „Ізмарагди“, „Пчели“, і ся цікавість для збірників й альманахів лишила ся у нас також аж до нині (Календарі). Згодом прийшли до нас повісті про Китовраса, которого Соломон стягнув із пустині до будівлі ерусалимського храму, а потім вів з ним мудрі розмови, про чесного вола й хитрих шакалів, про Індійське царство про Олександра Великого й Троянську війну й богато других. Одна з тих повістей, а саме про мудреця Варлаама й царевича Йоасафа ще й нині зацікавила і навчила неодного. Це наче похвальна пісня в честь християнства, прибрана в форму оповідання про те, як царевич Йоасаф жив в чудовім, від съвіта гріху, недуг і недолі відбитім, огороді; як мимо того, пізнавши й побувши на розмові з мудрецем Варлаамом, кинув богацтва й царську владу та пішов на пустиню і спасав душу.

Словом, богато нового й цікавого принесло нам з чужих країв письменство й доволі скоро почало воно у нас ширити ся. Український народ заєдно цікавив ся вищими й небуденніми питаннями, він рад був і є довідати ся, що нового люди зробили й до чого додумали ся, і страху перед новостями, такого як в Росії, він ніколи не знав. І ось незабаром почав зарівнювати ся той глибокий рів, який в першій хвилині викопали були наші книжники між старою словесносттю й новим письменством. Люди почали цікавити ся принесеними книжками, а письменник знова не отямив ся, коли словесність почала його приманювати до себе. І хоча він, звичайно монах, від хрещував ся від неї, мов від злого духа, то все ж-таки в ряди-годи з-під його пера ставали на папері слова, звороти, а то й цілі вірші, ба не раз і уступи цілі, мов живцем перенесені з уст народу на сторінки в книжку.

Так почало ся єднання між-живим і писаним словом, між словесносттю і письменством. Уже й староболгарська мова стала нагинати ся до нашої, народної, вже й постаті померших князів і княгинь стали в хроніках, зарисовувати ся не так, як їх у Византії представляли, лише як собі про них наша пісня гуторила. (Таким вийшов рівноапостольний князь Володимир (986 — 1015), такою його бабка Ольга (коло 950 р.) Нанесена чужа література й літературна мова стали в нас вдомашнювати ся, стали зливати ся з нами. Вже й наші писці почали переписувати розкішні, богато прикрашені книги для князів, бояр; вже по більших городах й монастирях скла-

ли ся цілі збори тих книг (бібліотеки); вже навіть княгині брали ся до пера.

Карло Великий вмер і не вмів гаразд писати, а наші князі пишли й говорили кількома языками. Наше євангеліє заблудило до Франції і там на його присягали королі; про наших гарних їх образованих дівчат съпівали чужа пісня.

Що було в византійській літературі злого, те якось не хапало ся нас, а що добре, приймало ся хутко й давало гарні плоди. Вже в самих початках нашої літератури (коло 1050 року), немов на пороші літературного храму, являється ся велика постать митрополита Ілляріона, бесідника й проповідника, якому тоді не було під міру. Богата й вироблена мова, гарні прикраси, мистецтво стилю, а до того ширість думок і почувань вяжуть ся в того великого бесідника в одну гармонійну цілість. Це вже не византійський монах, а съвідомий український духовник, котрий тішиться поступом рідного краю і держави, богацтвом і культурою, гараздом і славою, та просить Бога, щоб не віддавав тої богатої, гарної і славної країни в руки чужого нахаби. „Донельки же стоить міръ, не наводи на ны напасти искушенія, не предай насъ въ руки чуждіихъ“.

І не одного Ілляріона мали ми тоді. Був історик, преподобний Нестор, (родив ся коло 1050 р. в Київщині), були письменники Кирило Турівський, Клим Смолятич, Георгій Зарубський і богато других. Стали наші учені й грамотії ширити науку також по наших землях, стала про нас добра слава скрізь по съвіті лунати. Наше „Хожденіє Данила, руської землї ігумена, в Єрусалим“ (коло року 1110) не мало собі рівного, „Повчення дітятам“ князя Мономаха (від 1113 — 1125 великий князь київський) ще й нині може бути зразком високо цінчаючої книжки, а „Правда Руська“ — це найстарший збірник писаного права в цілій Славянщині, як найстаршою історією є наша, так звана Несторова літопись. Маємо чим повелічати ся.

Але найбільшими нашими гордощами з тих часів є „Галицько-Волинська літопись“ і „Слово о полку Ігоревім“, невмірущі докази високої талановитості нашого народу.

Галицько-Волинська літопись оповідає нам про події від року 1201 до 1292 так живо, барвно, поетично, що читаємо її не як хроніку, але мов артистичну повість про нашу давнину. Другої

такої літописії ніде не знайдемо, як ніде нема такого степу, як наш, ані такої ріки, як Дніпро. Бо дійсно, щось високоталановите, своєрідне, тісно связане з землею і духом народу скривається в Галицько-волинській хроніці. Коли порівнати її з літописями росийськими, так виявиться не тільки її безперечна перевага, але також ясною стане ріжниця між нашим й росийським народом. Що Галицько-волинська літопись в історії, це „Слово о полку Ігоревім“ в поезії — найцінніший тогочасний твір, якому рівного не було в світі.

Оновідає „Слово“ про похід князя Ігоря Святославича на Половців, про боротьбу з тими наїздниками, про його погром, неволю і щасливу втечу. Нема тут нічого надзвичайного, казочного, дивного. Такі пригоди случалися тоді нераз; нераз наші князі побивали Половців, а іноді й Половцям повезло наших побити — звичайна історія. Але, як тая Ігорева пригода представлена, які думки викликує вона в голові геніального поета, які високі почування будить у його і в нашему серці! Дивиться автор „Слова“ на бій Ігоря, а в уяві бачить ті грядучі наші бої з наступаючою на нас Азією, гень-гень, може, аж до нинішньої хвилини.

То не Ігорева жінка в неділю до схід сонця рано на городських мурах, мов зозуля, кус-проквиляє, на свою гірку долю нарікає, то її устами цілі покоління українських жінок жалують ся сонцю, буйному вітрові й синьому Дніпрові на свою самотину, на гірке сирітське безталання.

То не Див верху дерева кличе полчища половецькі на Ігореві вої, то дух цареславної тьми збирає всії свої сили, щоб знищити українську ідею. Крізь п'ятьму віків бачимо, як наше лицарство, закуте в залізну збрюю, в словіщу чорну ніч сунеться на стрічу з ворогом, і крізь гамір століть продирається аж до нас могучий, з глибин серця добутий крик поета: „Схаменіться! Киньте братовбійчу боротьбу! Ставайте одностайні, бо гряде на нас велика, ворожа навала, бо заліє нас супротивна хвиля!“

Незабаром сповнилися його віщування. „Слово о полку“ написане 1186 року, а вже 1224 напали на нас Татари. Застали нашу державу розбитою на численні-уділи, в сварах і межиусобицях,

зовсім неспосібною до вборони. Побили нас, попалили городи ї села, полили широку нашу землю нашими-ж таки слізми і нашою кровю. Буйні квіти молодої культури поникли, прікриті попелом згарищ і румовищем руїн. Спинила ся культурна робота. Не стало тої гордої самосвідомості, що ось-то ми масмо свою власну державу, свої городи, церкви, князів і мастики, котра окрилювала роботу таких письменників, як Ілляріон та автор „Слова о полку Ігоревім“. Грамотій по нещасливім 1224 році писав, а властиво переписував давні книжки без того духовного підйому, котрий дас чоловікови спромогу творити, він вдоволяв ся роботою, не маючи певності, чи вона на що придасть ся, чи не нападе ворог і не запишє кровю останніх, білих листів. Кирило, Серапіон, Кириян, Фотій, Григорій Цамвлак, се люди талановиті, образовані, але письменники не велінкого духа, звичайні робітники на духовній і просвітній ниві, а не творці. Поезія, мов степова чайка, літала над пограбованими селами, над очеретами та ярами, в котрих ховали ся перед ворогом люди, і сипівала свою сумну пісню, а письменники не вміли навіть І записати. Так прошла безслідно неодна дорогоцінна дума про колишні славні часи в тих літах сорому й унацку.

Нарікали книжники на те, що нарід жив грішно, бавив ся і веселив ся, не слухав проповідій, за-мало ходив до церкви і за те Господь зіслав на його Татар, — нарікали, але, як би від тих Татар увільнити ся, не подумали. Не довели до вирівнання і помирення давніх незгод, до витворення спільної сили, до зацікавлення широких верств народу долею власної держави. Бракувало їм того широкого погляду, який видно було в автора „Слова“.

Життя покотило ся давнimi коритами, тільки плитшою і повільнішою струєю, тільки по тім намулі і камінню, яке нанесло нам татарське лихоліття. Не було кому того намулу спрятати й численні, дикі гони нашої народньої струї пустити в одно поглиблене й поширене корито, котрим воно свободно й могутно покотило ся-б дальше в країну лучшої будучності.

Здавало ся, що в тій роботі поможе нам Литва. Року 1321 зabbrав литовський князь Гедимін Кiїв і прилучив до литовської держави.

Тамошній князій женили ся з нашими князівнами, приймали на-шу мову, звичаї й обичаї. Почала творити ся нова Литовсько-українська держава, в котрій безперечну перевагу мав український дух, а котра, здавало ся, відбість ся щасливо від Татар і відживе давною, а може й ще більшою новою словою.

Та не так склало ся, як ждало ся. Литовська держава несла з собою поневолення робучого люду, заводила чужий. Февдельний устрій, а в кінці дала ся заманити Польщі, котра втягнула її в союз. Польща, притиснена до муру Німцями, замісць держати ся руками й ногами Балтийського моря, стала перти над Чорне, а що по дорозі лежала Україна, так треба було її поневолити й запрягти до свого воза. До того відкриття Америки змінило основно умови торговлу; вартість землі і збіжка піднесла ся високо, а з нею і вартість робучої людини.

Польські пани стали колюонізувати широкі українські землі і поневолювати їх мешканців, почали палити старі дубові ліси на по-таці та вивозити його за границю. Так само й збіже. Наше-ж, і литовське панство, замісць боронити рідної справи, задивило ся на польську шляхту та згодом почало тягнути до „Речі Посполитої“, де панству були великі права та вигоди. Деякі з наших родин отямili ся, стали боронити ся, починаючи від віри й обряду. Закладали брацтва, школи, друкарні, але щож? — за-пізно! Польща лежала блище заходу Європи, вона скоріше приймала здобутки нової культури „ренесансом“ званої, через неї ішла дорога до славних, загранічних шкіл й університетів і молодь наша, навіть з найпатріотичніших родин, виїзджаючи туди, винародовлювала ся. Що з того, що батько був патріот, що давав мастки на церкви, монастирі й брацтва, коли син, вірнувшись з заграниці, дивився на його, як на неука, як на людину заскорузлу в старих поглядах. Не вміли батьки витворити у себе дома того, без чого діти не годні були жити, і діти покинули їх.

Перейшли на іншу віру, а з вірою до іншої народності. Так втратили ми своїх панів, а селянє були закріпощенні й не мали зможи боронити рідної справи. Латинська віра, польська мова й державність поклали тоді на нас свою важку руку. Тоді деякі з умнійших духовників, видячи, що Україні не вдергати ся при сході, бо той схід по упадку Царгорода (1453 року) ослаб, а його місце почала перебирати на себе північ, себто Москва, не менше ворожко до нас

настроєна від Польщі, стали думати над тим, як би то повернути ся на захід, та не згубити ся в йому. Вони придумали унію, себто признали папу римського головою церкви, жадаючи для себе задержання східного обряду. Рим згодився. Так мала повстали осібна українська, греко-католицька церква. Та знову-ж недобитки того нашого панства, які хотіли вдергати ся при власній вірі та при своїй власній народності, боялися всякої злукі з Римом і стали опирати ся заведенню унії, тим паче, що за нею стояла Польща. Повстала боротьба давного православія з новою унією, так звана полеміка, котра видала чимало книжок, видвинула богато письменників, але до згоди не довелася. Одна частина народу лишила ся при православію, друга стала уніяцькою; віра поділила народ. Сей переходовий час заподіяв нам богато лиха, але почишив також діякі хосені сліди. В брацтвах згуртувалося міщенство й боронило своїх прав та ширило просвіту. Друкарні розвинулися і видали богато книжок; школи, хоч не дорівнювали західним, але все ж-таки децо піднесли рідну науку. Полеміка вимагала образовання; наші духовні, що стояли при православію, хотіли дорівнати наукою латинським духовникам, а до народу шукали доступу в гарних і живих проповідях. Рідна мова почала промоцювати собі дорогу в письменство, бо як ж в живих справах говорити мертвим, старославянським язиком? З того часу маємо Литовський статут, себто збірник прав (1522); маємо велими патріотичний Плач (Тренос) Мелетія Смотрицького; маємо біблію Скорини (1517 р.) „людем посполітим к доброму наученію“; маємо Пересопницьке евангеліє (1556 — 1561), „на мову рускую із язика болгарського“, маємо Апокрізіс Філялста (1598), в котрім автор обстоює за правом съвітських людей брати участь у справах віри; маємо талановитий виклад Потія про Унію (Антірезіс 1599), Палінодію, а в кінці маємо Івана Вишенського, загорілого оборонця православної віри, але чоловіка дуже талановитого, (осталося коло 20 посланій) невмолямого поборника панів, котрі свого хлопа утискали і свою справу ради лакомства лукавого зраджували. Се мабуть і найбільше талановитий письменник тої нещастливої доби, котрий свої релігійні й соціальні погляди висказував дуже живим, гнучким, доколи навіть пламінним, хоть не чисто народнім словом. „Питаю тебе, ругателю Христова імені, чим ти ліпший од хлопа? Альбо ти не хлоп такий же — скажи ми? альбо ти не тая-ж матерія, глина і перст — ознайми ми?.... А єгда показати не можеш,

яко ти каменний, костяний ілі навіть золотий, тільки такий же гній, тіло і кров, як і всякий чоловік, чим же ти ся ліпшим показати можеш над хлопом?“ Так кликав знаменитий наш монах до свого й чужого панства, котре „но кілька десят полумисків розмайтими смаками уфарбованих пожирало, а хлопам казало з одної мисочки по-ливку або борщик хлебтати“ — а в тім розпучливім крику о правду й справедливість маємо найкращий доказ, що наше письменство, навіть в найгірших часах гнету й поневолення, не збивалось з дороги, що воно, як колись за князів боронило рабів, сиріт і вдовиць, так і тепер ставало в обороні поєривдженого, робучого люду. Було воно не съміхованцем і весельчаком сильних мира цього, а їх обличителем і суворим суддею. Так само й тоді, коли разом з ко-зацтвом прийшла до слова народня поезія, виступили в наших на-родніх думах високі прийоми правди й справедливості, література стала ширити закон хороброго й славного, але разом з тим свобід-ного й справедливого життя. Тому-то наші народні „Думи“ не тіль-ки прегарні епічні твори, гідні стати поруч найславнійших того ро-да пісень в світі, але вони й цінні своїм чесним і правим поглядом на съвіт і життя. Є в них щось съвяте, релігійне, щось що підносить чоловіка. Таким чином наша література боронила нашої і своєї чести, хоч рідньої справи оборонити не могла. Запряжені до одного воза з Польщею, мусіли ми разом з нею котити ся в тулу пропасть, в ко-тру пхала її панська захланність, зарозумілість та засліпленність шляхоцька.

Хотів нас від того воза відірвати Хмельницький (1648 р.) та не вспів. Бракло життя. Видячи кінець, увійшов в унію з Москвою, (1654 в Переяславі). Думав, що з тим півазіяцьким ворогом скоріше дамо собі раду. Тим часом з дощу попали ми під ринву. Росія вдавала брата, а була гірш ката. Польща нищила нас захід-ньюю культурою, а Москва монгольською безкультурностю. Одною рукою голубила, а другою била. Оббріхувала, підлещувала ся, хит-рила, а даліше покотила грошем, щоби нас зіпсувати. Побачили лю-

ди що зло, й засустили ся. Вертаймо до Польщі! — кричали одні; тримаймо з Москвою, бо вона тог самої віри, — казали другі; ідм під Турка! — радили інші. Почала ся метушня. А ворог дивив ся і затирає руки... Чув добрий жир...

Бачила це наша народня пісня і строїла бандуру на сумну нуту, або пригадувала давні часи. Бачила література, та в хроніках, листах, тестаментах висказувала свій жаль — але на слово, котре могло би стати ся ділом, її не стало. Не було виробленої по-літичної думки, не було тог високої освіти, серед якої виростають генії.. Таланти говорили мечем, — бо це було тоді наизвичайніше і найзручніше. Аж Мазепа (від 1687-1709 гетьманом) задумав зробити кінець тій руйні. Заводив лад, громадив богацтва, ширив почуття права й творив культуру. З державою мусить виступити до боротьби держава. Він творив українську державу, дарма, що на взір інших тодініх держав, але все ж таки державу. А щоби раз вийти з того круговороту, в який попали ми між Польщею, Москвою й Турком, пошукав іншого союзника — Швецію. Та не повезло старому гетьманові, а наслідники не дописали. Жаден не-дорівнував Мазепі умом, терпіливосттю, по-літичним хистом, жаден не міг міряти ся з Петром, ані з Катериною по тім нещасливім полтавськім бою. (1709).

Замісць Польщі виріс нам над карком новий могучий переможець — Москва, хитрий, підступний, неперебірчивий в способах; зривав договори, ламав присягу, нападав на нас у сні. Знесено гетьманщину (1764.), збурено Січ (1775.), заведено неновлю. Казали нам до Бога молити ся росийською мовою; що спосібніших людей вивозили в Москву. Наші ученні творили росийський літературний язык, наші політики переводили великі росийські реформи... Остали ся могили по полі...

Але добре зерно, кинене в рідну землю рукою дбайливих предків, не пропало. Нарід привик до своїх старих книжок, до своїх „житий святых“, старуських повістей і збірників, до своїх церковних пісень і тримав ся того. Література привичаїла його до свободи слова й думки, а народня пісня співала йому про колишню волю і славу та про теперішнє — горе. Він не задубів під підошвою чужого деспота, як росийський хлоп, лише задержав у собі свідомість людської гідності й охоту до нового життя. Часи-ж Мазепи, котрий

старав ся вітворити нове українське панство, також не минули безслідно. Деякі богаті роди почали тужити за волею, їх давили російські шори, дошкулювала їм залежність від Петербурга. А від двора до двора ходив український філозоф Сковорода (*1722 †1794) і викладав про права чоловіка, прищував панів і народ думати й жадати знання.

Іван Котляревський.

* 1769 в Полтаві † 1838 там-же.

Кінчив духовну семінарію. Був учителем, відбув воєнний похід, провадив інститут для убогих дітей.

Перший став писати народньою мовою. Року 1798 видав перелицьовану Енеїду. Р. 1819 виставив в Полтаві „Наталику Полтавику“, опісля „Москаля Чарівника“.

І ось, коли на заході Європи згриміли весняні громи, коли за поневолені права чоловіка поглялася щедро людська кров, коли частина Українії, що дісталася під Австрію, дочекалася скасування неволії, — тоді в нас стрепенулося нове життя. Йивів ся письменник, Полтавець Іван Котляревський, (*1769 †1838) що промовив рідною, хлонською мовою, хлопа допустив до слова, чужину поставив перед суд, а над своїм, рідним запалив сяєво краси її кохання. Зробив це дуже щасливою рукою; правдиво по українськи — на-нів крізь съміх, а на-нів крізь слози. Читали люди „Енеїду“ (1798 р.) і съміялися, бо бачили давних Троянців, понеребіраних по козацьки, як скиталися по світі. Читали її съміялися, бо як же не съміятися з такої дивасії? — а дочитувалися до такого, що властиво не съміялося, а плач! Бо прийшли отсе до нас чужинці, нічого не роблять, лиши цють, гуляють, в карти грають, морально розкладаються, а „хлоп“ на них працює і терпить усяку біду. Чи-ж не краще було тоді, як „ясновельможний на вороному коні“ вигравав перед козацькими

полками, як мали ми свою хату і свою правду, свою радість і свєте власне горе.

В Енейді Котляреверского повно згадок про нашу славну минувшину, про Січ, про Сагайдачного, про те, як „вічної пам'яті бувало у нас в Гетьманщині колись“. І повно там гіркого докору піднам „що людям льготи не давали і ставили їх за скотів“, що нарід пустили з торбами „собак дражнити по дворах“, повно глууму над хабарливими чиновниками, животатими кармазинниками, тупоумними духовниками, над отсею росийською культурою, що пхала ся на Україну, мов густа паморока, в котрій дихати трудно. А даліше крик:

Де общев добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку —
Лети повинність ісправлять!

Бо тільки там, —

— Любов к отчині де геройть,
Там сила вражна не устоить,
Там грудь сильнійша од гармат.

Так кликав Іван Котляревський до своїх запаморочених земляків, а, голосу того варто й нині послухати. Він не прогомонів, мов крик пророка во пустині — дехто почув і взяв собі до серця. Своєю операцією „Нatalka Poltavka“ він поклав тверді основи під український театр.

За Котляревським пішов Харковець Григорій Квітка-Основяненко, (*1778 †1843) нащадок давнього панського роду, Котляревський писав віршом — він прозою, але теж народньою мовою і такою як у Харківщині балакають представив українського селянина. Як пан, не зрозумів його суспільного положення, цілої тої величезної кривди, яка випливалася з кріпостного устрою, що його завела цариця Катерина на вольній Україні, але вже це одно, що пан, „предводитель дворянства“, признав селянинови душу, признав йому спроможність відчувати всі радості й болі істновання тоді, як на хлопа дивились, мов на собаку, — те одно робить його ім'я невірущим. Коли хлоп такий чоловік, як ми, з такою душою й мізком, то чому ж йому не мати рівних з нами людських прав? — міг спитати кождий тямучий читач квітчиних повістей і певно, що не один питав. До того Квітка дуже вірно змалював наше селянство — і як воно вибирається, як мешкає, живе, які у його звичаї й обичаї,

яке воно богате духовно й талановите — і таким чином дав свідоцтво правді, що народ цей зівсім окрема поява, до росийського народу не подібний, одним словом, український народ. І зновуж не один з панів, читачів квітчиних новістей, питав ся: чому ж ми, маючи такий нарід, не стремимо до власного народного й державного життя, чому відрікаємося рідної матері України? Що такі питання родилися в головах тодішніх Українців, на це маємо докази в творах письменників від Боровиковського до Метлинського. Але питання ці являлися несъміло й губилися в сутолоці життя. Їх пригнітала й убивала сумна дійсність: скріплення росийського деспотизму по упадку деспота Наполеона, тріумф морозу й болота над широким розгоном людської енергії, котра хотіла зворушити й до реформ та до рішучих змін спонукати цілу приборкану Европу. Росія з царем, чиновниками, з закріошеним хлопом побила Наполеона, — хто ж съмів би стати проти неї?

А отже явився такий съмільчак. Отже явився геній, котрий мав відвагу цілком съміло, циро, явно й славно поставити українське питання. Був ним Тарас Шевченко (* 1814 р. в Моринцях, † 1861 р. в Петербурзі). Сам з кріпацького роду, зінав з власного досвіду все горе й цілу величезну кривду тодішнього сусільного устрою. На своїй власній шкурі досвідчив, що

Тарас Шевченко.

Родився 1814 р. в Моринцях. З паном сійом їздив у Вільню, Варшаву й Петербург. Тут учився мальстрів. Р. 1838 викуплений з неволі. Р. 1840 видає „Кобзаря“, 1841 „Гайдамаки“. 1847 засланий в Оренбург, Орськ й Ново-Петровську Кріпості. 1857 вернувся з заслання в Петербург. Тут помер 1861 р. Поховано біля Канева на Чернечій горі. Твори: Причинна, Тополя, Йллея, Утопія - (баллади). Катерина, Наймічка, Ненольник, Відьма (поеми). Кавказ, Сон, Попланіс, Гус, Великий льох, Неофіти, Чернець, Гамалія, Царі, (історичні й політичні твори). Прегарні Думки. Пересянії. Новісті. Драматичні твори й інші.

таке царська неволя. Цілі віки чекали ми на його, на обличителя жорстоких тиранів — зрозумів це. Й не побояв ся віддати всіх своїх сил, покласти власного життя, щоб визволити рідну країну з неволі. Зразу змалював її буйну, широку минувшість. Козаки, чайки, воєнні походи, великий сон о славі, широкий розмах вірлинних крил.

А тепер що?.. „Катерина“, „Сон“, „Кавказ“...

Народ стогне у неволі, пани катують хлопів, зводять дівчат, плюгавлять святоці родинного життя, знущають ся над безборонними невільниками. Бо вони невільники! „Схаменіть ся будьте люди!.. коли в вас людська честь не згасла до остатка, коли ви живі, а не ходячі трупи, — так розкуйте ся й кайдани порвіте!

Мов вулькан бухнула з душі поета така сильна революційна поезія, якої сьвіт не чув. Чи єсть другий вірш, що мігби рівнати ся з „Кавказом“? Се полічник даний царатови, від которого громовий луск лунає ще й досі по сьвіті.

А „Сон“, а „Неофіти“, а „Посланіє“?

Во істину, — устами Шевченка заговорили не тільки всі болі, кривди й знущання, але й уся невміруща сила України.

Не вільно з чоловіка робити безмовної худоби, не вільно народові видирати язика, не вільно живцем вкладати його до труни — не вільно, не вільно, не вільно! „Бо настане суд. Заговорять і поля і гори і потече сторіками кров у синє море!“

Та Шевченко не тільки, як ніхто другий, бичував усіх тиранів, від царя починаючи а кінчаючи севастратором, що латану свитину з спроти здіймає, але й на наші власні гріхи він положив розпалене залізо, щоб випекти давну гнилу рану.

Раби, підніжки, грязь Москви
Варшавське сміття...

Якіж болючі слова!

Але їх треба було раз сказати, бо „н'єсть спасенія без ісціленія“. Народ, що хоче жити, мусить бути здоровий, мусить знати, хто він такий, яка йому ціль і куди його дорога. І тую дорогу в далеку гарну будучість показав нам Шевченко. Не вимощена вона мармурами й не встелена рожами, а полита слізами й крою — та наша тяжка дорога до волі. Але її треба раз перейти, одною великою народньою лавою, не зважаючи на кордони, на ріжниці обрядів, на всі ці затій, що кидають їх нам вороги під ноги — треба перейти, бо як ні, то другі перейдуть по нас. А як перейдете ту кріаву дорогу до волі, тоді — й мене в семі великій,

В самі вольній, новій,
Не забудьте помянуть
Незлім, тихим словом.

Нема другого поета, котрий для свого народу зробив би стільки, що Тарас Шевченко. Він розбудив його від сну, вдунув нове життя, обєдинив, просвітив і вписав огненними словами науку на будучість — куди і як іти, як гідно жити і славно вмірати, як покланятися одній хиба правді на землі, як за рідну землю, за святу справу треба душу-тіло покласти. Так, як Він...

Нема поета, в котрім душа народу, всі його богаті дари, всі кривди й радості, мрії й сподівання, знайшли би такий повний, прекрасний і цірий вислів, як в творах Шевченка. Богацтво чуття, відвага думки, сила й цирість вислову бути з кожної сторінки його безсмертного „Кобзаря“ і не слабнуть ніколи, як не слабне проміння сонця. Шевченко заєдно творить, він незримою рукою пише свою посмертну поему, нашого повного визволення.

Чусмо це.

Панталеймон Куліш.

* 1819 у Вороніжі. Готовився на професора славянських літератур. Пониканий за ширення ідей кир. метод. брацтва.

Вернувшись із заслання працював науковою й журналістично. Заложив 1861 в Петербурзі власну друкарню. В 1866 засновник вилице становище у Варшаві. Звідси вернувся на Україну, осів на хуторі „Ганина пустинь“, коло Борзни, де й умер 1895. Ожениний був з О. Білозерською (Ганна Барвінок).

Писав поезії ліричні й епічні (збірки: „Досвітки, Дзвін“. Оповідання (прегарна — „Оригія!“) Новіти (найцікавіша „Чорна Рада“) Переложив „Ісаїти“, книги Пона, драми Шекспіра й багато інших. Видав „Записки з Юдкії Русі“, „Граматку“, літературні монографії про Климентія, Котляревського, Артемовського, Квітку, Гоголя й Шевченка, заходився коло видання творів Шевченка й Марка Вончика. По російськи написав „Петрію волоєединення Русі“, і другі. Великий знавець мови.

І чують це вороги наші. Тому з такою ненависттю переслідували його за життя й обпліювали по смерти. Плюють на сонце.

Тому цар рукою власною написав на його присуді — „заказуєть ся писати їй рисувати“, тому обласкавлювали їй пускали на волю всіх злодіїв й душегубів, а він більше як десять літ терпів велики мукі далеко від рідного краю.

Тому на тих, що йшли її ідуть під його пранором сипали ся й синіялья ся до нині ворожі удари — бо він провадив до вольної України, духовно й політично незалежної вітчини.

Знаменитий історик Микола Костомарів, талановитий поет, критик, письменник, реформатор письма й мови Пантелеimon Куліш, глибокодумаючий учений Драгомінів, сердечний синівак Грабовський всі вони терпіли за те, що були товаришами, однмишленниками або поклонниками Тарасової думи. Й не тільки те. Навіть на нашу мову накинулися вороги наші, бо це Шевченкова мова, бо визвольна ідея без рідної мови, як меч без руки. Називали

українську мову хлопською, неспособною до вислову вищих думок і почувань, а дальше видали указ (1876) одинокий в світі, котрим на уста 30 мільйонного народу покладено соромний каганець мовчання. Невільно українською мовою ані в школі навчати, ані на зборах говорити, ані писати, ні друкувати. Зовсім по російськ! Але годі. Були люди, котрі непотрапили мовчати. По Тарасі заговорила Марія Марковичка (*1834 †1907) у своїх українських оповіданнях, та так-то циро, так сердечно щебетливо, як тільки жінка потрапить говорити. (На обильгавлену нашу народну мову вишло нове сяєво краси). А заговорила ні про що інше, як про лиху долю поневоленого народу. Заспівав Степан Руданський (*1830 †1872) в ліричних

Марія з Вілинських Марковичева.
(Марко Вовчок).

*1835. В Орлі віддала ся за Опанаса Марковича, члена Кирило-Методіївського братства. Р. 1856 стала писати й видавати знамениті „Народні оповідання“ („Два сини, Сестра, Інститутка, Козачка, Одарка, Данило Гурч“). Померла 1907 р. в Терській області на Кавказі. Писала знаменитою мовою.

віршах і синівомовках, так легко, дотепно, глумливо, що найбільше вироблені мови не потраплять висловити ся справніше.

Защебетав Щоголів, мов соловій весною у вишневому саді, став съпівати й розказувати казки, після Гребінки найкращий український байкар, Леонід Глібів (*1827 †1893).

І як-же тую мову можна було вбити? А за кордоном, в Галичині, також не дармували. Маркіян Шашкевич (* 1811 † 1843.) підняв золотострунну гарфу, що лежала в пилі на Даниловім шляху, обтер І довгою священною полою і поклав свої худорляві пальці. Став грати передсмертну пісню воскресення. Прийшла конституція і поклала край панській нетерпимості. *Nie pozwalam!* — кликали розгнівані пани, а народня мова вдирала ся до церкви, школи уряду, навіть під їх власний дах. Повстали товариства, („Просвіта“) почала ся поважна наукова робота (тов. імені Шевченка). Що живе, не хотіло вмірати — й не вмре!

На Буковині явив ся съпівак великого й чистого голосу, съпівак гуцульської слави, автор Довбуша, жовинських пісень і чудових оповідань Осип, Юрій Федикович. (*1844 † 1888) Ударив в давний, лицарський тон, затягнув пісню на високу нуту. Збудив Буковинців.

Маркіян Шашкевич.

* 1811 в Підлісю, золочівського повіту.

Був съвящеником. Ще в семінарії згуртував товаришів в кружок патріотично-письменницький. Р. 1838 видав „Русалку Дністровую“ — збірку, зладжену народною мовою.

Помер 1843 р. Похованій у Львові. Твори: Бандурист, Побрратимови, Псалтири Русланові, Думки, Проповіди, Переклади.

Побачив мороз, що не убє весни, й почав ослабати.

Дозволено виставляти українські драми й вирости драматичні письменники: Карпенко Карий, Старицький, Кропивницький. Не кидали пера знамениті повістярі й знатоки мови: Нечуй-Левицький, Мирний, Кониський. Безнастанно боров ся з забороною Борис Грінченко.

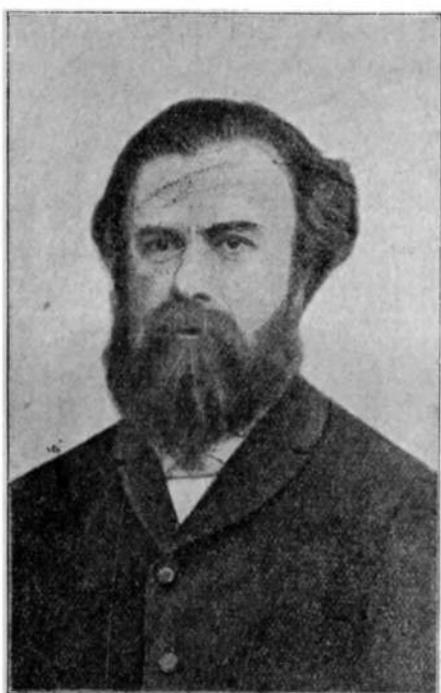
Все ширі Українці, що раді були душу й тіло покласти за народну справу. Але всі задивлені були як в образ, в свого духового

батька, Шевченка. А тим часом треба було глянути, що на широкому світі робить ся, треба було знова повернути ся на захід, та не згубити ся в нім. Як це зробити показав великий учений Михайло

Драгоманів, (* 1841 † 1895) а за ним пішов учений, поет і письменник Іван Франко. (*1856 † 1916). Розглянули, вони що цікавого вчинили люди на заході, і вість об тім принесли до хати, щоб наші люди не задивилися в себе ж не відбились від загального постулу. За їх приміром йшли: Лесь Українка (*1872 † 1913) Конюбинський, Маковей, Щурат. Держалися рідної основи, але цікавилися також здобутками європейської поезії.

На боці, мов самотний дуб, стояв найбільший хлопський новеліст, Василь Стефанік (*1871 на Покутті) пронизливий, вдумчий, грізний, зі словом острим, як меч. Сам один, не подібний до нікого, великий знавець хлопської душі. Новий доказ піньомої української творчості. Писання його, переложені на ріжні мови, здивували світ. Такий оригінальний, правдиво хлопський, український, а прецінъ такий зрозумілий для всякого вдумчого чоловіка...

Між тим вдарили громи під Мугденом і загоготла революція: Вороний, Винниченко, Олесь, Філянський. Кождий з них піншій, але всі тісно звязані з українським рухом і революцією в Росії. Їх товариши на галицькій Україні: Яцків, Пачовський

Михайло Драгоманів.

* 1841 † 1895.

Проф. унів. в Софії. Знаменитий соціольог, історик, критик, політичний діяч, реформатор поглядів на життя, видавець наукових і літературних творів.

Твори: Вільна спілка, Чудацькі думки, Листи на Наддніпрянську Україну, Галицько-руське письменство, „Шевченко, українофіли й соціалізм“ — й багато других.

в Росії. Здрігнув ся царат і дав ніби якусь конституцію. Появилися видавництва, нові письменники: Вороний, Винниченко, Олесь, Філянський. Кождий з них піншій, але всі тісно звязані з українським рухом і революцією в Росії. Їх товариши на галицькій Україні: Яцків, Пачовський

Карманський мали відмінні обличчя, шукали нових доріг, нового вислову для давніх мрій, для вічних мрій про визвіл душі, що пішла на службу матерії, гроша, наживи, брутальної сили. Загал не розумів їх змагань, бо на те він загал. Мало зрозумілою остала ся також поважна письменниця Ольга Кобилянська, авторка „Царівни“, „Некультурної“, „Землі“ і тої страшної „Битви“, битви в наших горах Карпатах. Всі вони мали в собі якесь зденервовання перед бурею, як квіти і як птахи... І тая бура прийшла...

Впала на наш народ в хвилину горячкової праці, в богатий урожайний рік, коли женці з новими серпами ставали на рідних ланах і коли стострунна гарфа нашої поезії пригравала їм до праці.

Не було здається, такого звука в людській душі, якого вона не торкнула. Любов і ненависть, терпіння і пімста, туга й мрія, мрія до ясних, вільних, свободних часів, коли душа людини ходила в святочній, одежі, а не лежала обпліювана її обезславленою біля воріт чужого, ситого, тупоумного переможця.

Ідея любові близнього, кохання вітчини, визволу із соромної неволі лунала заєдно в нашій літературі, а щирість вислову й чистота тону надавали їй особливої принади. Українську літературу чути не чорнилом, а теплою, сердечною кровлю.

І нині, серед грюхоту великої съвітової бурі лунають до, нас ті щирі, з глибини душі вихоплені тони. Боріте ся — поборете! Ваша справа чиста, справедлива, свята! Не лякайте ся тьми, бо ви Дажбогові внуки, ви маєте сонце в собі. Не хилайтесь вниз прапора — бо на нім вписані золоті слова: „правда й воля“. Йдіть за вашими провідниками духа, бо в них єсть іскра божа. А перше всього:

Свою Україну любить,
Любити ї... во время лютє,
В останню тяжкую минуту
За неї господа моліть.

